

prof. dr hab. Kazimierz GÓRKA

Wydział Finansów, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
e-mail: gorkak@uek.krakow.pl

dr hab. inż. Marcin ŁUSZCZYK, prof. PO

Wydział Ekonomii i Zarządzania, Politechnika Opolska
e-mail: m.luszczyk@po.opole.pl

DOI: 10.15290/ose.2017.01.85.02

BADANIA NAD ROZWOJEM TRWAŁYM W POLSKICH OŚRODKACH NAUKOWYCH

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę podsumowania dotychczasowych badań w zakresie rozwoju trwałego w polskich ośrodkach naukowych, jest również kontynuacją i uzupełnieniem prac zrealizowanych w 2009 roku przez Tadeusza Borysa i Stanisława Czaję. Zdaniem autorów, obserwowany wzrost zainteresowania problematyką, uzyskiwane awanse naukowe i stopniowe wdrażanie elementów rozwoju trwałego są podstawą do pozytywnej oceny dotychczasowych prac. Pewien niepokój mogą budzić: niedostatek pełnej i rzetelnej wiedzy na temat rozwoju trwałego w społeczeństwie, krótkowzroczne decyzje polityków promujące wzrost gospodarczy, zamiast dążenia do poprawy jakości życia, nadal nierozstrzygnięte spory dotyczące terminologii rozwoju trwałego i widoczna luka pokoleniowa. Niekorzystnej tendencji może zaradzić dalsza, intensywna edukacja społeczeństwa i promocja badań stosowanych.

Słowa kluczowe: rozwój trwały, badania naukowe

RESEARCH ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN POLISH SCIENTIFIC CENTRES

Summary

The paper is an attempt to summarise the current research in the field of sustainable development in Polish scientific centers. It is also a continuation of the work done in 2009 by Tadeusz Borys and Stanisław Czaja. The observed increased interest in the issue, scientific titles obtained by the authors, and gradual implementation of the elements of sustainable development seem to justify a positive assessment of the previous work. What may cause some concern, however, is lack of full and accurate knowledge about sustainable development among the general public, short-sighted political decisions that promote economic growth instead of striving to improve the quality of life, the still unresolved debate on the terminology concerning sustainable development, as well as the visible generation gap. These unfavourable tendencies could be remedied by further intensive public education and promotion of applied research.

Key words: sustainable development, scientific research

JEL: Q01, I20

1. Wstęp

Pierwotnie koncepcja ekorozwoju, a obecnie rozwoju trwałego już od ponad pół wieku jest przedmiotem licznych badań w polskich ośrodkach naukowych. Wprawdzie powoli, lecz systematycznie, wzrasta zainteresowanie tą problematyką. Mimo poszerzającego się grona zainteresowanych, zarówno na świecie, jak i w Polsce jeszcze nie udało się rozstrzygnąć zasadniczej kwestii, w jaki sposób trwale i w zgodzie ze środowiskiem naturalnym rozwijać społeczeństwo i gospodarkę. Ponadto, w Polsce w dalszym ciągu jest nierozstrzygnięty spór o terminologię rozwoju trwałego.

Artykuł jest próbą podsumowania dotychczasowych badań w zakresie rozwoju trwałego w polskich ośrodkach naukowych, zarazem stanowi kontynuację i uzupełnienie prac podjętych przez Tadeusza Borysa i Stanisława Czaję, którzy w 2009 roku zrealizowali już podobną kwerendę.

2. Tło historyczne koncepcji rozwoju trwałego

Zasada trwałości (zrównoważenia) rozwoju po raz pierwszy została sformułowana w 1713 roku przez Hansa Carla von Carlowitza. Otóż arystokrata stwierdził, że zasoby leśne są największym skarbem Saksonii, a prawidłowa gospodarka polega na sadzeniu nowych drzew w miejsce już wyciętych. Tego rodzaju działalność: *wymaga największego kunsztu, nauki, pilności i przygotowania tutejszej ziemi, aby ustanowić i utrwalić taki sposób uprawy drzew, w której istnieje trwale i zrównoważone użytkowanie zasobów, ponieważ jest to rzecz niezbędna, bez której kraj nie może istnieć* [Carlowitz, 2009, s. 65]. Wprawdzie osiemnastowieczna reguła odnosiła się wyłącznie do gospodarki leśnej, ale należy odnotować fakt, że już wówczas zwrócono uwagę na potrzebę trwałego i zrównoważonego gospodarowania dobrami.

Problem zanieczyszczenia środowiska został zauważony już w 1885 roku w Londynie. Wówczas źródłem zanieczyszczenia było spalanie węgla. W latach sześćdziesiątych XX wieku problem zanieczyszczeń został uznany przez ekonomistów za poważne zagrożenie dobrobytu społecznego. Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku straty w gospodarce Stanów Zjednoczonych, spowodowane zanieczyszczeniem środowiska, były określane na co najmniej 1-2 % dochodu narodowego [Herer, Sadowski, 1989, s. 156], a w Niemczech na około 5%. W Polsce straty ekologiczne wyniosły w 1995 roku średnio około 11% produktu krajowego brutto, a w rejonach wysoko uprzemysłowionych o dużym stopniu skażenia środowiska sięgały nawet 20% [Górka, 1997, s. 146]. Z kolei, koszty ochrony środowiska wahały się w latach osiemdziesiątych XX wieku w krajach OECD od 0,5-2% dochodu narodowego. Według Wasilija Leontiefa, utrzymanie poziomu zanieczyszczeń z 1970 roku w najbliższym czasie będzie wymagać w krajach wysoko rozwiniętych nakładów na ochronę środowiska przynajmniej w wysokości 2,5% PKB [Leontief, 1984, s. 823].

W 1968 roku, za sprawą sekretarza generalnego ONZ U Thanta, dyskusja dotycząca kierunków dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego świata nabrała tempa, chociaż zaprezentowane wówczas podejście jest kojarzone z ekorozwojem (*ecodevelopment*)

– wąskim ujęciem współcześnie rozumianego rozwoju trwałego. W rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ pt.: „Problemy środowiska ludzkiego” zwrócono uwagę na konieczność podjęcia wysiłków na rzecz ochrony środowiska i unikania zagrożeń dotyczących rozwoju cywilizacji przez powiązanie zaawansowanych technologii z wymogami środowiska naturalnego, jak również zapobiegania erozji gleb i bezplanowej urbanizacji utraty bioróżnorodności [*Problems...*, 1969, s. 2].

Podczas konferencji w Sztokholmie w 1972 roku ponownie wyrażono potrzebę uwzględnienia ochrony środowiska w dalszym rozwoju społeczno-gospodarczym świata. Odrzucono wtedy tradycyjną koncepcję rozwoju gospodarczego, pojętego wyłącznie jako wzrost dochodu narodowego, na rzecz działań zmierzających do realizacji konkretnych celów społecznych. Podkreślono, że człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równouprawnienia i należytych warunków życia oraz ponosi obowiązek ochrony środowiska wobec obecnych i przyszłych pokoleń. Ponadto, w raporcie stwierdzono, że rozwój społeczno-gospodarczy jest niezbędny do zapewnienia sprzyjających warunków i poprawy jakości życia człowieka. Jednak rozwój ten nie może odbywać się kosztem środowiska naturalnego [*Report...*, 1972, s. 4].

Ważnym etapem w doprecyzowaniu i zrozumieniu pojęcia trwałego wzrostu była publikacja raportu przygotowanego pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland przez Światową Komisję do spraw Środowiska i Rozwoju [Brundtland, 1991, s. 41]. Uznano wówczas, że rozwój trwały to taki rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia bez pozbawiania możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb. Odwołuje się on do następujących kluczowych koncepcji:

- zaspokajanie potrzeb mających priorytetowe znaczenie, czyli potrzeb podstawowych;
- znoszenie barier nałożonych przez stan technologii i organizacji społecznej na zdolność środowiska do zaspokojenia potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń.

3. Okres inicjowania badań nad rozwojem trwałym w Polsce

Badania nad rozwojem trwałym w Polsce również mają długą tradycję. Jeszcze na początku lat sześćdziesiątych XX wieku dominował, zgodnie z radykalną wersją antropocentryzmu, pogląd o braku potrzeby troski o przyszłe pokolenia, ponieważ nauka i myśl techniczna potrafią złagodzić negatywne skutki rozwoju cywilizacyjnego [Kuzior, 2006, s. 71-72; Piątek, 1998]. Podejście takie jednoznacznie potwierdzały słowa Walego Goetla *co technika zepsuje, to technika naprawi* [Górka, 2013, s. 18].

Swego rodzaju prolog – **etap wstępny** – w procesie urzeczywistniania nowego modelu rozwoju społeczno-gospodarczego miał swoje początki w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku. Wówczas pojawiły się pierwsze publikacje Walerego Goetla z zakresu sozologii – nauki o ochronie środowiska naturalnego jako środowiska życia człowieka [Goetel, 1966, s. 473-482]. Obszar zainteresowań, zapomnianej już nieco, sozologii objął badania naturalnych i wynikających z działalności człowieka właściwości elementów przyrody nieożywionej i ożywionej, ich wpływu na stan zdrowia człowieka oraz pozostałych gatunków flory oraz fauny [Dołęga, 2000, s. 296-297].

Przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku to pierwszy okres, umownie nazwany **etapem inspiracji**, kiedy to w polskich ośrodkach naukowych narastało zainteresowanie nowym paradygmatem rozwoju i były dokonywane pierwsze próby jego identyfikacji. Bodźcem do podjęcia prac były niewątpliwie raport U^Thanta z 1968 roku i raporty dla Klubu Rzymskiego – pierwszy opublikowany w 1972 roku i drugi w 1974 roku. Wówczas to zarysowały się dwa zasadnicze kierunki badań. Pierwszy z nich ściśle nawiązuje do raportów dla Klubu Rzymskiego i wnioskowanej na tej podstawie koncepcji *wzrostu zerowego*¹, drugi zaś ma swoje źródło w raportach U^Thanta i dotyczy ekorozwoju. Współcześnie ani jeden, ani drugi kierunek badań nie budzi wielkich emocji wśród naukowców, chociaż jeszcze w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, za sprawą publikacji m.in. Stefana Kozłowskiego, ekorozwój zdobył w Polsce pewną popularność. Należy przypomnieć, że ekorozwój to: *taki przebieg nieuchronnego i pożądanego rozwoju gospodarczego, który nie naruszałby w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka, nie doprowadzałby do degradacji biosfery, który godziłby prawa przyrody, ekonomii i kultury* [Poskrobko, 1998, s. 75; Kozłowski, 1996]. Ekorozwój z definicji koncentruje się na relacjach zachodzących w układzie gospodarka – środowisko i jest uznawany wyłącznie za wąskie ujęcie rozwoju trwałego.

Należy podkreślić, że mimo rosnącego zainteresowania aspektem środowiskowym wzrostu gospodarczego, pierwsze publikacje z tego zakresu były dość ostrożne, przybliżały jedynie zagadnienia poruszane w literaturze światowej i zasadniczo nie wносиły nowych elementów do badań nad uwarunkowanym ekologicznie rozwojem społeczno-gospodarczym. Wpływ na opisany stan badań miały: niechętny stosunek władz państwowych do wszelkiej krytyki, silna wówczas antropopresja, nieracjonalne zarządzanie zasobami naturalnymi i nieefektywny model gospodarki centralnie sterowanej. Ogłoszony w grudniu 1981 roku stan wojenny i jego następstwa spowodowały dodatkowe ograniczenia w swobodzie badań naukowych. Od połowy lat osiemdziesiątych badania nad rozwojem trwałym nasiliły się. Pojawiły się ważne publikacje: Adama Ginsberta-Geberta, Anny Jankowskiej-Kłapkowskiej, Stefana Kozłowskiego, Marka Bonenberga i Eugeniusza Kośmickiego. Dużą rolę w upowszechnianiu problematyki ekorozwoju odegrały wówczas czasopisma „Człowiek i Światopogląd” oraz „Aura” [Borys, Czaja, 2009, s. 63].

Bezpośrednio po publikacji raportu G.H. Brundtland, mamy do czynienia z **etapem dojrzewania**. Podjęto wtedy w Polsce szereg prac zmierzających do doprecyzowania nazewnictwa i warstwy poznawczej. Warto przy tym podkreślić, że zanim upowszechniło się pojęcie zrównoważony rozwój, dość długo operowano terminem rozwój samopodtrzymujący. W nowym wówczas paradygmacie Sustainable Development poszerzono dotychczasowy obszar zainteresowań o wymiar społeczny. Dalsze prace, podjęte w szczególności po Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro, spowodowały, że współcześnie model Sustainable Development w najszerszym ujęciu jest kojarzony z ładem zintegrowanym. Obejmuje on sześć kategorii/wymiarów, a mianowicie: gospodarczą, spo-

¹ Pomysłodawcą koncepcji zerowego wzrostu był Ezra Mishan, który już w 1967 roku zwrócił uwagę na społeczne i środowiskowe koszty wzrostu gospodarczego i boomu demograficznego [Mishan, 1967].

leczną, ekologiczną, przestrzenną, polityczno-instytucjonalną oraz etyczno-moralną. Rozważania w zakresie rozwoju trwałego są prowadzone nawet z uwzględnieniem kategorii czasu [Czaja, 2011, s. 59-74], a w ostatnim okresie pojawia się dodatkowo kategoria kulturalna [Kielczewski, 2013, s. 135-143; Górka, Łuszczczyk, 2014, s. 25-32]. Często niedostrzegany, niekiedy kontrowersyjny etyczno-moralny wymiar rozwoju trwałego wynika z samej definicji. Rozwój trwały opiera się przecież na koncepcji sprawiedliwości społecznej, odwołującej się również do wartości pozamaterialnych – duchowych. Etyka współczesnego społeczeństwa musi więc opierać się na szacunku dla człowieka i respektować prawa przyszłych pokoleń, które także będą chciały z godnością realizować swoje potrzeby. W tym znaczeniu działania współczesnego pokolenia decydują o życiu i rozwoju przyszłych społeczeństw. Współczesne pokolenia są zatem odpowiedzialne za zachowanie stanu środowiska i jego zdolności do zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń. Obowiązek ten ma charakter wyłącznie moralny, gdyż nieistniejące jeszcze pokolenia nie dysponują odpowiednimi narzędziami ani możliwościami egzekwowania swoich praw [Jonas, 1996, s. 57]. Ostatnim elementem paradygmatu rozwoju trwałego jest system wartości, który stanowi fundament i spoiwo nowego wzorca rozwoju. Prowadzone dotąd badania pozwalają uznać za słuszną tezę, że wybór umiarkowanej wersji antropocentryzmu jako aksjologicznej podstawy rozwoju trwałego jest uzasadniony². Takie podejście ustala bowiem relacje międzyludzkie oraz zależności pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, gwarantuje właściwy zakres odpowiedzialności między- i wewnątrzpokoleniowej, wyraźnie akcentuje nadrzędne miejsce człowieka na Ziemi, lecz jednocześnie w imię sprawiedliwości wewnątrz- i międzypokoleniowej zapewnia należne poszanowanie środowiska naturalnego. W tym przypadku drugorzędne znaczenie ma wyznawany światopogląd, ponieważ ten zwłaszcza odwołuje się do: sympatii politycznych, przekonań religijnych, kwestii dotyczących kultury i sztuki.

4. Okres dojrzałości

Okres bezpośrednio przed Szczytem Ziemi w Rio de Janeiro to również początek **etapu fascynacji** rozwojem trwałym. W Polsce wypracowano wówczas podstawy ekonomii ekologicznej i polityki ochrony środowiska naturalnego. Podjęto pierwsze badania mające na celu „zazielenienie” statystyki i rachunku kosztów działalności gospodarczej, które ujmuje ujemne efekty zewnętrzne. Transformacja ustrojowa i gospodarcza sprzyjała wówczas wzrostowi zainteresowania społeczeństwa zagadnieniami ochrony środowiska, które nabrały nowego wymiaru. Efektem prac Podzespołu do spraw Ekologii (tzw. zielonego podstolika) Okrągłego Stołu było określenie ram instytucjonalnych i prawnych ochrony środowiska w Polsce, jak również uwzględnienie kwestii środowiskowych w procesie transformacji ustrojowej i gospodarczej. Przygotowano wówczas dokument pt.: „Polityka Ekologiczna Państwa”, który uwzględniał postula-

² Intensywne prace na ten temat były prowadzone już przed laty m.in. przez Tadeusza Borysa [2004, s. 55-65; 2010, s. 57-76].

ty strony społecznej i ustalał program transformacji od energo- i materiałochłonnej gospodarki centralnie sterowanej, przez etap stabilizacji i poprawy efektywności gospodarowania zasobami naturalnymi, aż do ekorozwoju [Uchwała..., 1991]. W środowisku akademickim dokonują się przeobrażenia, które przyniosły przede wszystkim efekty w postaci nowych kierunków i specjalności zawodowych oraz konsolidację naukowców podejmujących problematykę ekologiczną. W 1991 roku został powołany Polski Oddział Europejskiego Stowarzyszenia Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych (dziś Polskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych), a którego członkowie reprezentują wszystkie ważniejsze ośrodki akademickie w Polsce. Od 1992 roku działa również Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, wspierająca działalność Stowarzyszenia i będąca wydawcą m.in., ukazującego się od 1992 roku, czasopisma „Ekonomia i Środowisko”.

Od Szczytu Ziemi mamy do czynienia w zasadzie z niezakończonym jeszcze etapem implementacji idei rozwoju trwałego. Stosunkowo liczne już grono specjalistów (w zjeździe założycielskim Polskiego Oddziału ESEŚiZN uczestniczyło około stu ekonomistów z całej Polski) podjęło prace nad wdrażaniem idei rozwoju trwałego. Pracom wdrożeniowym miały sprzyjać seminaria i konferencje organizowane przez wiodące ośrodki akademickie zajmujące się rozwojem trwałym, w tym m.in. z: Białegostoku, Krakowa, Wrocławia i Jeleniej Góry. Działania wdrożeniowe dotyczyły m.in. następujących kwestii:

- wprowadzanie kategorii rozwoju trwałego do programów strategicznych różnych szczebli;
- uzupełnienie systemów monitoringu ekologicznego o wskaźniki rozwoju trwałego;
- opracowanie metodyki i programów rozwoju trwałego w skali lokalnej i regionalnej;
- przygotowanie zasad inwentaryzacji zasobów przyrodniczych gmin;
- prowadzenie pogłębionych badań nad istotą rozwoju trwałego [Borys, Czaja, 2009, s. 64].

Jednocześnie ideą rozwoju trwałego zainteresowali się wówczas specjaliści z innych dziedzin nauki, praktycy życia gospodarczego i politycy. W przemyśle wprowadzono standard BAT (Best Available Technology), którego celem jest ograniczenie emisji zanieczyszczeń. Nauki medyczne i filozofia, zamiast „wyścigu szczurów” i *fast food*, promują: zdrowy styl życia, aktywny kontakt z przyrodą i *slow food*. Współcześnie mamy także zrównoważony transport, gospodarkę przestrzenną i turystykę.

To szerokie zainteresowanie rozwojem trwałym z jednej strony sprzyja upowszechnieniu idei, zwraca uwagę społeczeństwa na zagrożenia wynikające z nieodpowiedniego stanu środowiska naturalnego i na negatywne konsekwencje ilościowego wzrostu gospodarczego, z drugiej zaś jest jedną z przyczyn utrzymujących się kontrowersji i pewnych wątpliwości. Jak w każdym istotnym zagadnieniu, tak i w kwestii upowszechnienia oraz wdrażania rozwoju trwałego pojawiło się również grono sceptyków nieprzychylnych koniecznym zmianom – ten okres umownie można nazwać **etapem wątpliwości**.

Nielad terminologiczny, który cechuje polskie badania nad rozwojem trwałym, potęguje stale rosnące zainteresowanie zagadnieniem ze strony przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Dynamiczny wzrost liczby interpretacji pojęcia rozwoju trwałego jednak wcale nie sprzyja właściwemu jego zrozumieniu, co przypuszczalnie wiąże się z faktem, że *każda recepcja jest interpretacją na miarę wiedzy, przekonań i potrzeb podejmujących ją podmiotów* [Papuziński, 2013, s. 6]. Brak konsensusu wśród specjalistów w żaden sposób nie musi być oznaką twórczego rozwoju dyscypliny, natomiast służy pojawiającej się od czasu do czasu krytyce ze strony pozostałych zainteresowanych zagadnieniem [Górka, 2013, s. 11]. Niekończące się spory oraz negocjacje terminologiczne i definicyjne już niemal dziesięć lat temu trafnie podsumował Tadeusz Borys: *odnosi się często wrażenie, jakby dyskusja była nadal w fazie początkowej i jakby poszczególne środowiska nie do końca były zainteresowane wprowadzaniemładu w tej dyskusji* [Borys, 2005, s. 65]. Mimo upływu dekady od tej konstatacji, nie widać finału uzgodnień. Można nawet sądzić, że niektórzy autorzy z samej tylko przekory trwają przy upowszechnionej terminologii.

Niezależnie od trwających starań w zakresie doprecyzowania definicji i samego tłumaczenia pojęcia, podejmowane są działania zmierzające do konkretyzacji poszczególnych kategorii rozwoju trwałego. Bez uściślenia sposobów realizacji rozwoju trwałego pozostaje on nadal teoretycznym paradygmatem, przez niektórych sceptyków uznawanym za koncepcję mętną, niekonkretną, wyłącznie postulatyczną, nienaukową, będącą wręcz oszustwem. W łagodniejszych wypowiedziach wątpliwości są wyrażane jako dylemat: czy rozwój ten jest utopią, czy realną możliwością [Borys, 2011, s. 76; Sztumski, 2008, s. 133-139; Zacher, 2008, s. 63-68]? Jak zauważyli Tadeusz Borys i Stanisław Czaja, niektórzy autorzy w swoich publikacjach pomijają etyczne podstawy rozwoju trwałego i zasadniczy sens jakości życia, jakim jest równoważenie sfery: fizycznej, psychicznej, uczuciowej i duchowej [Borys, Czaja, 2009, s. 51-52].

Głosy sceptyków i brak porozumienia wśród samych zainteresowanych rozwojem trwałym są zarazem argumentem dla osób, które dość krótkowzrocznie uzależniają poprawę jakości życia włącznie od wzrostu gospodarczego i intensyfikacji konsumpcji. Dla nich nowy model rozwoju cywilizacyjnego jest tylko wymysłem grupy naukowców i nielicznych polityków, który przeszkadza w osiągnięciu wyższego poziomu dobrobytu materialnego. Tej grupie osób, zwykle niechętniej wyrzeczeniom na rzecz środowiska naturalnego, należałoby przypomnieć renesansowe ostrzeżenie „Polak mądry po szkodzie”.

5. Okres stopniowego nasycenia

Niezależnie od pojawiających się raz po raz wątpliwości, głosów sceptyków i specjalistów marketingu zachęcających do maksymalizacji konsumpcji, w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku rozpoczął się i trwa do dziś **etap edukacji** z zakresu rozwoju trwałego. Co najmniej podstawową wiedzę o nowym paradygmacie uzyskało wielu studentów kierunków ekonomicznych. Ponadto, wielu ekonomistów zdecydowało się na podjęcie własnych badań w zakresie rozwoju trwałego. Efektem ich prac są nie tylko nowe publikacje, ale również uzyskane stopnie i tytuły naukowe. Niewątpli-

wie, źródłem sukcesów w edukacji były liczne konferencje i realizowane programy. Wśród nich warto wymienić: cykl konferencji pt.: „Edukacja dla zrównoważonego rozwoju”, organizowanych przez Katedrę Zarządzania Jakością i Środowiskiem Jeleniogórskiego Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, cykl konferencji organizowanych przez ośrodek białostocki i równoległe realizowany przez Wyższą Szkołę Ekonomiczną w Białymstoku „Program upowszechniania osiągnięć nauki z zakresu zrównoważonego rozwoju i gospodarki opartej na wiedzy”.

Naturalną konsekwencją upowszechniania wiedzy jest rozwój autorskich badań nad nowym paradygmatem. Wprawdzie nie wszystkie kwestie terminologiczne zostały jeszcze rozstrzygnięte, jednak inicjowane badania coraz częściej dotyczą już wąskich zagadnień. Nierzadko ich autorami i wykonawcami są młodzi naukowcy – studenci i wychowankowie profesorów – prekursorów badań nad rozwojem trwałym w Polsce. Trwający do dziś okres umownie można nazwać **etapem specjalizacji**.

Tadeusz Borys i Stanisław Czaja w swojej publikacji wyróżnili 17 ośrodków akademickich oraz 31 uczelni wyższych i instytucji, w których 71 osób, pod koniec pierwszej dekady XXI wieku, aktywnie prowadziło badania nad rozwojem trwałym. W 2015 i 2016 roku wyraźnie poszerzyło się grono specjalistów z tego zakresu. Prace naukowe w zakresie rozwoju trwałego w latach 2014-2016 były prowadzone przez co najmniej 154 osoby skupione na 51 uczelniach wyższych i instytucjach naukowych w 21 ośrodkach (tabela 1.). Prezentowane zestawienie przygotowano na podstawie publikacji naukowych z zakresu rozwoju trwałego, uczestnictwa w konferencjach i członkostwa w komitetach naukowych oraz informacji zawartych w internetowych bazach danych Ośrodka Przetwarzania Informacji [*Ludzie nauki...*, 2016]. Należy przypuszczać, że lista polskich specjalistów z zakresu rozwoju trwałego jest jeszcze dłuższa, bowiem samo tylko Polskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych liczy ponad 200 członków.

TABELA 1.**Badania nad rozwojem trwałym w Polsce – podsumowanie**

Miasto	Instytucja	Przedstawiciele	Główne kierunki badań / Specjalności
Biała Podlaska	Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej	prof. dr hab. Bogdan Kościak	wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, wycena środowiska naturalnego
Białystok	Politechnika Białostocka	prof. dr hab. Rafał Miłszewski	gospodarka wodna
		dr hab. Joanna Ejdys	ekonomika ochrony środowiska, zarządzanie ochroną środowiska
		dr hab. Mikołaj Jalinik	ekonomika turystyki
		dr hab. Aleksander Kiryluk	inżynieria i ochrona środowiska
		dr hab. Iwona Skoczko	inżynieria i ochrona środowiska
		dr Agnieszka Baran	prawo ochrony środowiska

		dr Elżbieta Broniewicz	ekonomika środowiska naturalnego
		dr inż. Joanna Godlewska	ekonomika ochrony środowiska, zarządzanie ochroną środowiska
		dr Halina Kiryluk	ekonomika turystyki, zarządzanie turystyką
		dr Ewa Rauba	ekonomika ochrony środowiska
		dr Krystyna Rauba	ekonomika ochrony środowiska
		dr Małgorzata Rauba	gospodarka wodna
	Uniwersytet w Białymstoku	prof. dr hab. Bazyl Poskrobko (obecnie: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku)	ekonomika i zarządzanie ochroną środowiska, gospodarka oparta na wiedzy
		prof. dr hab. Andrzej Bocian	makroekonomia, polityka gospodarcza
		dr hab. Artur Boltromiuk	ekonomika środowiska, ekonomika rolnictwa
		dr hab. Ewa Czech	prawo ochrony środowiska
		dr hab. Dariusz Kielczewski	ekofilozofia, konsumpcja zrównoważona
		dr Anna Busłowska	transport zrównoważony
		dr Tomasz Poskrobko	ekonomika środowiska naturalnego
	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku	dr Bogumiła Powichrowska	gospodarowanie wiedzą
		dr Edyta Sidorczuk-Pietraszko	ekonomia środowiska i zasobów naturalnych
	Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku	dr Anna Iwacewicz-Orłowska	rozwój obszarów cennych przyrodniczo
Bielsko-Biala	Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej	dr hab. Wiesław Sztumski	filozofia przyrodoznawstwa
Bydgoszcz	Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	dr hab. Andrzej Papużyński	filozofia ekologiczna, polityka ekologiczna
		dr hab. Zbigniew Bukowski	prawo ochrony środowiska
Dąbrowa Górnicza	Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej	prof. dr hab. Franciszek Piontek	ekonomia środowiskowa, zarządzanie rozwojem trwałym
		dr hab. Barbara Piontek	zarządzanie rozwojem zrównoważonym
		dr hab. Urszula Wąsikiewicz-Rusnak	ekonomika i organizacja przedsiębiorstw, ekonomika ochrony środowiska
		dr Wojciech Piontek	ekonomika ochrony środowiska

Gdańsk	Ateneum – Szkoła Wyższa w Gdańsku	dr hab. Witold Toczyski	planowanie regionalne, polityka społeczna
	Uniwersytet Gdański	dr hab. Mariusz Kistowski	ochrona środowiska, teoria i praktyka rozwoju trwałego
		dr hab. Barbara Pawłowska	ekonomika transportu
	Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku	dr hab. Jan Leśniak	ekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem, ekonomika ochrony środowiska
Gdynia	Akademia Morska w Gdyni	prof. dr hab. Piotr Przybyłowski	towaroznawstwo artykułów żywnościowych
		dr hab. Adam Przybyłowski	transport zrównoważony
		dr Hanna Kruk	gospodarka regionalna, ekonomia ekologiczna
Jelenia Góra	Wydział Zamiejscowy Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu	prof. dr hab. Tadeusz Borys (obecnie: Uniwersytet Zielonogórski)	kwalimetria, ekonomia ochrony środowiska
		prof. dr hab. Grażyna Borys	finanse, ekonomia ochrony środowiska
		dr hab. Zbigniew Przybyła	polityka regionalna, gospodarka przestrzenna
		dr hab. Adam Plachciak	etyka środowiskowa, historia filozofii
		dr Beata Bal-Domańska	ekonometria, badania regionalne
		dr Bartosz Bartniczak	zarządzanie jakością i ochroną środowiska
		dr Marta Kusterka-Jefmańska	zarządzanie jakością i ochroną środowiska
		dr Michał Ptak	zarządzanie jakością i ochroną środowiska
		dr Piotr Rogala	etyka życia gospodarczego, zarządzanie jakością
		dr Sabina Zaremba-Warnke	marketing ekologiczny, statystyka
Katowice	Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa	prof. dr hab. Ryszard Janikowski	inżynieria i ekonomia ochrony środowiska
	Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach	dr Barbara Jaros	konsumpcja zrównoważona
	Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach	prof. dr hab. Elżbieta Lorek	zarządzanie i ekonomia środowiska naturalnego, marketing ekologiczny
		dr Agnieszka Lorek	ekonomika środowiskowa, gospodarka miejska i regionalna
		dr Arkadiusz Halama	ekonomika ochrony środowiska

Koszalin	Politechnika Koszalińska	dr hab. Jolanta Kondratowicz-Pozorska	ekonomika środowiska i zasobów naturalnych
Kraków	Akademia Górniczo-Hutnicza	prof. dr hab. Ignacy Fiut	estetyka współczesna, filozofia środowiskowa
		dr hab. Leszek Preisner	ekonomika ochrony środowiska, zarządzanie ochroną środowiska
		dr hab. Tadeusz Pindór	ekonomika ochrony środowiska i zasobów naturalnych
		dr Anna Dubel	zarządzanie ochroną środowiska
		dr Justyna Dyduch	finansowanie ochrony środowiska
	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	prof. dr hab. Józefa Famielec	ekonomika przemysłu, ekonomika ochrony środowiska
		prof. dr hab. Kazimierz Górka (obecnie: Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach)	ekonomika przemysłu, ekonomika ochrony środowiska i zasobów naturalnych
		prof. dr hab. Zygmunt Szymła	gospodarka regionalna, polityka ekonomiczna
		dr hab. Piotr Małecki	ekonomika ochrony środowiska, podatki ekologiczne
		dr hab. Małgorzata Kożuch	ekonomika ochrony środowiska
		dr Ksymena Rosiek	gospodarka wodna, ekonomika ochrony środowiska
		dr Ivan Telega	polityka przemysłowa i ekologiczna
		dr Agnieszka Thier (obecnie: Krajowa Izba Gospodarcza „Przemysł Rozlewniczy”)	gospodarka wodna
		dr Maria Urbaniec	zarządzanie ochroną środowiska
	Uniwersytet Jagielloński	dr hab. Krzysztof Berbeka	integracja europejska, ekonomika ochrony środowiska
		dr Marek Bonenberg	etyka, filozofia środowiskowa
	Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie	dr Paulina Szyja	zielona gospodarka, ekoinnowacje
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie	dr Mariusz Dacko	analiza rynku, wycena nieruchomości	
	dr Stanisław Famielec	gospodarka odpadami	
	dr Katarzyna Kokoszka	rozwój zrównoważony terenów wiejskich	
Lublin	Katolicki Uniwersytet Lubelski	ks. prof. dr hab. Stanisław Zięba	ekologia człowieka, filozofia przyrody ożywionej
	Politechnika Lubelska	prof. dr hab. Lucjan Pawłowski	inżynieria i ochrona środowiska
		dr hab. Artur Pawłowski	rozwój trwały

	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie	dr hab. Agnieszka Leszczyńska	zarządzanie ochroną środowiska
Łódź	Uniwersytet Łódzki	dr hab. Małgorzata Burcharad-Dziubińska	ekonomika ochrony środowiska, zarządzanie środowiskowe
		dr hab. Jakub Kronenberg	usługi ekosystemów
		dr Elżbieta Antczak	ekonometria, statystyka
		dr Dominik Drzazga	gospodarka przestrzenna
		dr Dorota Michałak	problematyka zmian klimatu
		dr Urszula Motowidlak	logistyka, transport zrównoważony
		dr Agnieszka Rzeńca	zarządzanie ochroną środowiska, ekoinnowacje
Olsztyn	Uniwersytet Warmińsko-Mazurski	prof. dr hab. Zbigniew Hull	filozofia ekologiczna
		prof. dr hab. Teresa Łaguna	ekonomika przestrzenna, ekonomika środowiska i zasobów naturalnych
		dr hab. Piotr Krajewski	bioetyka
		dr hab. Konrad Turkowski	ekonomika rybactwa, wyce- na zasobów naturalnych
		dr Dariusz Łaguna	gospodarka przestrzenna
		dr Wanda Łaguna	architektura krajobrazu, planowanie przestrzenne obszarów wiejskich
Opole	Politechnika Opolska	prof. dr hab. Krzysztof Malik	ekonomika środowiska naturalnego, zarządzanie ekologiczne
		dr hab. Marcin Łuszczczyk	ekonomika środowiska naturalnego, jakość życia
	Uniwersytet Opolski	prof. dr hab. Janusz Słodczyk	geografia ekonomiczna, planowanie przestrzenne
		dr Monika Paradowska	zrównoważony transport
		dr Bartosz Fortuński	inżynieria i ochrona środowiska, energetyka
Poznań	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza	prof. dr hab. Andrzej Mizgajski	geografia, świadczenia ekosystemów
		dr Joanna Czerna-Grygiel	ekonomika pracy, ekonomika rolnictwa
	Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu	prof. dr hab. Władysław Łuczka-Bakula	ekonomika gospodarki żywnościowej, ekonomika konsumpcji
		prof. dr hab. Janina Zbierska	ochrona środowiska, agroekologia
		dr hab. Barbara Hadryjańska	ekonomiczne aspekty ochrony środowiska
		dr hab. Eugeniusz Kośmicki	metodyka nauk społecznych i przyrodniczych, ekonomia ekologiczna
		dr hab. Dariusz Pieńkowski	ekonomika środowiska naturalnego

		dr Anna Zbierska	ochrona środowiska, zagospodarowanie przestrzenne	
		dr Adam Zydróż	ekonomika leśnictwa	
Rzeszów	Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości w Poznaniu	prof. dr hab. Stanisław Łojewski	ekonomika zasobów naturalnych i ochrony środowiska	
	Politechnika Rzeszowska	prof. dr hab. Leszek Woźniak	zielona ekonomia, ekoinnowacje, zarządzanie ochroną środowiska	
	Uniwersytet Rzeszowski	prof. dr hab. Leszek Gawor	bioetyka, filozofia	
		prof. dr hab. Joanna Kostecka	ochrona środowiska, gospodarka odpadami	
		dr Barbara Fura	ekonomika ochrony środowiska	
Ślupsk	Wyższa Hanzeatycka Szkoła Zarządzania w Ślupsku	dr Agnieszka Salek-Imińska	ekonomika ochrony środowiska, gospodarka morska	
Szczecin	Uniwersytet Szczeciński	dr hab. Barbara Kryk	ekonomika ochrony środowiska, ubóstwo energetyczne, CSR	
		dr hab. Marian Malicki	ekonomika gospodarki żywnościowej	
		dr Anna Katola	ekonomika rozwoju trwałego	
		dr Lidia Klos	gospodarka wodna	
		dr Grażyna Leśniewska	komunikacja społeczna, socjologia pracy	
	dr Beata Skubiak	polityka regionalna		
	Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny	dr Wojciech Zbaraszewski	finansowanie ochrony środowiska	
Warszawa	Akademia Leona Koźmińskiego	dr hab. Lech Zacher	futurologia, socjologia organizacji	
	Akademia Pedagogiki Specjalnej	prof. dr hab. Włodzimierz Tyburski	etyka, historia filozofii, bioetyka	
	Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowego Instytutu Badawczego	prof. dr hab. Józef Zegar	rolnictwo zrównoważone, ekonomika ochrony środowiska	
		dr Konrad Prandecki	rolnictwo zrównoważone, ekonomika środowiska naturalnego	
		dr Barbara Wieliczko	usługi ekosystemów, rolnictwo zrównoważone	
			dr Wioletta Wrzaszcz	rolnictwo zrównoważone
	Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej Państwowego Instytutu Badawczego	prof. dr hab. Jerzy Zwoździak	ekologistyka, zarządzanie ochroną środowiska	
	Instytut na Rzecz Ekorozwoju	dr Andrzej Kassenberg	planowanie przestrzenne, polityka środowiskowa	
	Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”	dr Artur Michałowski	ekonomika środowiska, ekologia, zarządzanie ochroną środowiska	
Polska Akademia Nauk Instytut Nauk Prawnych	prof. dr hab. Wojciech Radecki	prawo ochrony środowiska		
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego	prof. dr hab. Irena Jędrzejczyk	finanse i ubezpieczenia, ekonomika turystyki		

		prof. dr hab. Edward Majewski	ekonomika rolnictwa
	Szkoła Główna Handlowa	prof. dr hab. Adam Budnikowski	międzynarodowe stosunki gospodarcze
		dr hab. Piotr Jeżowski	ekonomia środowiska, polityka energetyczna
	Uniwersytet im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego	ks. dr hab. Zbigniew Łepko	antropologia, etyka środowiskowa
		ks. dr hab. Ryszard Sadowski	antropologia środowiskowa, filozofia środowiskowa
	Uniwersytet Warszawski	prof. dr hab. Tomasz Żylicz	ekonometria, mikroekonomia, ekonomia środowiska, ekonomia ekologiczna
		dr hab. Mikołaj Czajkowski	ekonomika środowiska naturalnego, mikroekonomia
		dr hab. Jerzy Śleszyński	ekonomika ochrony środowiska, polityka ochrony środowiska
		dr Mikołaj Niedek	nauki filozoficzne, rozwój trwały
	Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie	dr Jan Cetner	turystyka zrównoważona
		dr Kazimierz Dyuś	ekologia roślin, turystyka zrównoważona
Wrocław	Politechnika Wroclawska	dr Łukasz Szalata	inżynieria i ochrona środowiska
		dr Magdalena Węglarz	gospodarka energetyczna
	Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu	prof. dr hab. Bogusław Fiedor	teoria ekonomii, ekonomika środowiska naturalnego
		prof. dr hab. Stanisław Czaja	teoria ekonomii, ekonomika środowiska naturalnego, historia myśli ekonomicznej
		prof. dr hab. Andrzej Graczyk	ekonomika środowiska naturalnego, gospodarka energetyczna, mikroekonomia
		dr hab. Bożena Ryszawska	ekonomia ekologiczna, zielona gospodarka
		dr hab. Anetta Zielińska	inżynieria i ekonomika ochrony środowiska
		dr hab. Karol Kociszewski	ekonomia ekologiczna
		dr Agnieszka Becla	teoria ekonomii, ekonomia ekologiczna
		dr Agnieszka Ciechelska	ekonomika ochrony środowiska i zasobów naturalnych
		dr Alicja Graczyk	gospodarowanie środowiskiem i energią
	Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu	dr hab. Johannes Platje	mikro- i makroekonomia, ekonomia ekologiczna

Źródło: opracowanie własne.

6. Podsumowanie

Wieloletnie, gdyż trwające już ponad pół wieku, badania nad rozwojem trwałym skłaniają do pewnych podsumowań i oceny zachodzących procesów. Stale rosnące zainteresowanie problematyką, inwencja badaczy, uzyskiwane awanse naukowe i wdrażanie elementów rozwoju trwałego są powodem do pozytywnego myślenia o przyszłym rozwoju cywilizacyjnym Polski. Jednak optymizm ten jest umiarkowany, a wpływ mają na to następujące czynniki:

- niedostatek w społeczeństwie pełnej i rzetelnej wiedzy na temat rozwoju trwałego, co powoduje zniechęcenie do podejmowania działań na rzecz lepszego bytu przyszłych pokoleń;
- decyzje podejmowane przez polityków, które nierzadko promują wzrost gospodarczy, zamiast dążenia do poprawy jakości życia, bowiem horyzont czasowy decyzji polityków dotyczy zwykle tylko kolejnych wyborów – są skoncentrowane na rozwiązywaniu jedynie bieżących problemów, przez co pozostają w sprzeczności z zasadą sprawiedliwości międzypokoleniowej [Naisbitt, 2015, s. 3];
- niedobór myślenia i planowania strategicznego, co wynika z bezkrytycznej wiary w mechanizm rynkowy i braku zapotrzebowania na długookresowe prognozy ze strony polityków [Mączyńska, 2013, s. 20];
- trwające nadal wśród naukowców spory terminologiczne, które dodatkowo potęgują szum informacyjny wokół rozwoju trwałego;
- widoczna luka pokoleniowa wśród specjalistów rozwoju trwałego – o ile w okresie fascynacji szybko rosła liczba młodych naukowców, organizowanych konferencji i ich uczestników, o tyle obecnie obserwowana wcześniej dynamika nieco osłabła.

Niekorzystnej tendencji może zaradzić dalsza intensywna edukacja społeczeństwa i promocja badań stosowanych. Działania te powinny sprawić, że rozwój trwały nie będzie już tylko teoretycznym modelem, a stanie się powszechnie zrozumiałym, godnym realizacji i nieutopijnym kierunkiem rozwoju cywilizacyjnego.

Wezwanie do intensyfikacji badań stosowanych nie oznacza definitywnego zamknięcia początkowych etapów prac nad rozwojem trwałym i rezygnacji ze ściśle teoretycznych rozważań. Jak podkreślił Tadeusz Borys, zaniechanie badań podstawowych prowadzi do wyjałowienia nauki [Borys, 2016]. *Prowadzenie badań podstawowych stanowi także intelektualny zaczyn pomysłów jak najbardziej praktycznych, które wyprzedzają swoją epokę* [Jajszczyk, 2016]. Ponadto, obecny stan wiedzy daje podstawę do wyjaśnienia wielu teoretycznych zagadnień, których wcześniej nie można było rozstrzygnąć lub nie występowały z taką intensywnością, jak współcześnie. Wyzwania te, jak pokazano w przeprowadzonej kwerendzie, coraz częściej podejmują młodzi naukowcy.

Wkład autorów w powstanie artykułu

prof. dr hab. Kazimierz Górka – 50%

dr hab. inż. Marcin Łuszczczyk, prof. PO – 50%

Literatura

- Borys T., 2004, *Pomiar trwałego i zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Uwarunkowania i mechanizmy zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok-Supraśl.
- Borys T., 2005, *Wąskie i szerokie interpretacje zrównoważonego rozwoju oraz konsekwencje wyboru*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, A. Papuziński (red.), Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz.
- Borys T., 2010, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w naukach ekonomicznych*, [w:] *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Edukacja dla ładu ekonomicznego*, B. Poskrobko (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok-Wrocław.
- Borys T., 2011, *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 2.
- Borys T., 2016, *Wypowiedź podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt.: Zasoby naturalne a rozwój zrównoważony i trwały*, Kraków 20-21.11.2016 roku.
- Borys T., Czaja S., 2009, *Badania nad zrównoważonym rozwojem w polskich ośrodkach naukowych*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, D. Kielczewski (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Brundtland G. H., 1991, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, United Nations, A/42/427, wydanie polskie: *Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju (Raport G. H. Brundtland)*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Carlowitz H. C., 2009, *Sylvicultura Oeconomica. Hauswirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*, Reprint der zweiten Auflage von 1732, Verlag Kessel, Remagen-Oberwinter.
- Czaja S., 2011, *Kategoria czasu w ekonomii zrównoważonego rozwoju oraz gospodarce opartej na wiedzy*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy*, B. Poskrobko (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Dolega J. M., 2000, *Z zagadnień filozofii nauk ekologicznych*, „Studia Teologiczne”, nr 18.
- Goetel W., 1996, *Sozologia – nauka o ochronie przyrody i jej zasobów*, „Kosmos”, nr 15.
- Górka K., 1997, *Ekonomiczne aspekty gospodarowania odpadami przemysłowymi i komunalnymi*, „Ochrona Powietrza i Problemy Odpadów”, nr 5.
- Górka K., 2013, *40 lat problematyki ekonomicznej w AURZE*, „Aura”, nr 3.
- Górka K., 2013, *Tendencje rozwoju mezoekonomii w Polsce w wyniku zmian ustrojowych i zmian cywilizacyjnych. Referat na IX Kongres Ekonomistów Polskich pt.: Ekonomia dla przyszłości. Odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych*, Warszawa 28-29.11.2013 roku, <http://www.kongres.pte.pl/kongres/upload/files/> (data wejścia: 20.08.2016).
- Górka K., Łuszczuk M., 2014, *Rozwój trwały i zrównoważony w przestrzeni virtualnej*, [w:] *Meandry współpracy sieciowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, S. Partycki (red.), Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Herer W., Sadowski W., 1989, *Zderzenia z barierami rozwoju*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

- Jajszczyk A., 2012, *Badania podstawowe, ale nie bezużyteczne*, <https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/centrum-prasowe/2012.07.18-GW-badania-podstawowe.pdf> (data wejścia: 12.10.2016).
- Jonas H., 1996, *Zasada odpowiedzialności*, Platan, Kraków.
- Kielczewski D., 2013, *Kapitał kulturowy jako przedmiot i wyzwanie teorii zrównoważonego rozwoju*, „Handel Wewnętrzny”, listopad-grudzień.
- Kozłowski S., 1996, *Czy transformacja polskiej gospodarki zmierza w kierunku rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*, t. I, S. Wrzosek (red.), Wydawnictwo KEiZOŚ Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Kuzior A., 2006, *Człowiek jako racjonalny podmiot działań w świetle założeń koncepcji zrównoważonego rozwoju*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 2.
- Leontief W., 1984, *Structure of the World Economy*, “The American Economic Review”, no. 6.
- Ludzie nauki – baza danych OPI*, <http://www.nauka-polska.pl/Bazy-danych.html> (data wejścia: 12.10.2016).
- Maczyńska E., 2013, *IX Kongres Ekonomistów Polskich. Nauki ekonomiczne i praktyka gospodarcza w zmieniającym się świecie*, „Biuletyn PTE”, nr 4 (63).
- Mishan E.J., 1967, *Costs of Economic Growth*, Frederick A. Praeger, New York.
- Naisbitt J., 2015, *Der Horizont reicht meist nur bis zum nächsten Wahltag*, „Aus der Politik und Zeitgeschichte”, nr 31-32.
- Papuziński A., 2013, *Aksjologia zrównoważonego rozwoju: próba typologizacji*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 1.
- Piątek Z., 1998, *Etyka środowiskowa. Nowe spojrzenie na miejsce człowieka w przyrodzie*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Poskrobko B., 1998, *Ekorozwój jako podstawa aplikacyjnych założeń polityki ekologicznej*, [w:] *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Problems of the Human Environment 1969 A/RES/2398 (XXIII)*, [w:] *Resolutions adopted by the General Assembly during its 23rd session*, Supplement, no. 18 (A/7218), United Nations, New York.
- Report of the United Nations Conference on the Human Environment, 1972, A/CONF.48/14/Rev. 1*, United Nations, Stockholm.
- Sztumski W., 2008, *Refleksja na temat zrównoważonego rozwoju (Czy zrównoważony rozwój jest fikcją, utopią, iluzją czy oszustwem?)*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 2.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 maja 1991 roku w sprawie polityki ekologicznej*, M.P. 1991, Nr 18, poz. 118.
- Zacher L. W., 2008, *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość?*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 2.